

ÇINARƏ YOLÇUBƏYLİ
Gəncə Dövlət Universiteti
Gəncə şəhəri, Şah İsmayıl Xəyai küçəsi, 10
schinare@mail.ru

AKADEMİK AĞAMUSA AXUNDOVUN YARADICILIĞINDA FONEMLƏR SİSTEMİNİN TƏDQIQI

Xülasə

Məqalədə görkəmli dilçi, akademin Ağamusa Axundovun elmi yaradıcılığında fonemlər sisteminin tədqiqi probleminə toxunulmuşdur. Müəllif qeyd etmişdir ki, Azərbaycan dilinin fonetikasını Ə.Dəmirçizadədən sonra daha geniş tədqiqat müstəvisinə məhz Ağamusa Axundov gətirmişdir. Akademik hazırkı fonoloji yanaşmalara tənqidi münasibət bildirmiş, öz elmi fikirlərini irəli sürmüş, hər bir səsin fonoloji statusunu müəyyənləşdirmişdir. Uzun illər dilçiliyimizin, o cümlədən fonetikanın inkişafı üçün çalışan fədakar alimlərimizdən biri olmuşdur. 1960-cı illərdə Azərbaycan dilinin fonetika və fonologiya sahələrini digər sahələrə nisbətən daha çox inkişaf etmiş və dünya dilçiliyində də məhz fonologiya aparıcı mövqedə olmuşdur. Müəllif göstərmişdir ki, Azərbaycanda fonoloji məktəbinin əsası 1964-cü ildə qoyulmuşdur. Bunun əsasında isə A.Axundovun müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası durur. “Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi (fizioloji, akustik, statistik, fonoloji tədqiqat təcrübəsi)” adlanan bu tədqiqat nəinki Azərbaycan, həmçinin türkoloji dilçilik üçün də hadisə sayılır. Əsər 1973-cü ildə monoqrafiya şəklində nəşr edilmişdir. Monoqrafiyada Azərbaycan dilinin fonetik və fonematik səs dəyişmələri araşdırılmış, sait və samitlər fonoloji cəhətdən təhlil edilmiş, fonetik və fonoloji qanunauyğunluqlar ümumiləşdirilmişdir. Əsərdə fizioloji oppozisiyalar və fərqləndirici əlamətlər adlı prinsiplər ilk dəfə olaraq Azərbaycan dili materialları əsasında tədqiq olunmuşdur.

Bütün bu məsələlər məqalədə daha geniş material əsasında tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: fonem, fonetika, dilçilik, sait, samit

Dilimizin fonetik quruluşu nə qədər tədqiq edilsə də, yetərinə öyrənilməmiş və fonemlər sistemi, ahəng qanunu, vurğu və s. son həddə qədər izah edilməmişdir. Dilçilərimizdən Ə.Dəmirçizadə, Ə.Əfəndizadə, F.Kazımov, Q.Ələkbərlinin əsərləri dilimizin zəngin fonetik quruluşu malik olduğunu göstərir.

Dilçiliyimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də fonetikamıza aid aparılan tədqiqat işlərini ümumiləşdirmək və yekunlaşdırmaq idi. Akademik Ağamusa Axundov bu işin öhdəsindən layiqincə gəlmiş və fonetikaya aid aparılan tədqiqat işlərini ümumiləşdirmiş, eksperiment yolu ilə bu sahəyə aid tədqiqatlarını daha da dərinləşdirmişdir.

Azərbaycan dilinin fonetikasi deyəndə Ə.Dəmirçizadədən sonra ilk öncə Ağamusa Axundovu xatırlayırıq. O, hazırkı fonoloji yanaşmalara tənqidi münasibət bildirmiş, öz elmi fikirlərini irəli sürmüş, hər bir səsin fonoloji statusunu müəyyənləşdirmişdir. Uzun illər dilçiliyimizin, o cümlədən fonetikanın inkişafı üçün çalışan fədakar alimlərimizdən biri olmuşdur. 1960-cı illərdə Azərbaycan dilinin fonetika və fonologiya sahələrini digər sahələrə nisbətən daha çox inkişaf etmiş və dünya dilçiliyində də məhz fonologiya aparıcı mövqedə olmuşdur.

Azərbaycanda fonoloji məktəbinin əsası 1964-cü ildə A.Axundovun müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası ilə qoyulmuşdur. “Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi (fizioloji, akustik, statistik, fonoloji tədqiqat təcrübəsi)” adlanan bu tədqiqat nəinki Azərbaycan, həmçinin türkoloji dilçilik üçün də hadisə sayılır. Əsər 1973-cü ildə monoqrafiya şəklində nəşr edilmişdir. Monoqrafiyada Azərbaycan dilinin fonetik və fonematik səs dəyişmələri araşdırılmış, sait və samitlər fonoloji cəhətdən təhlil edilmiş, fonetik və fonoloji qanunauyğunluqlar ümumiləşdirilmişdir. Əsərdə fizioloji oppozisiyalar və fərqləndirici əlamətlər adlı prinsiplər ilk dəfə olaraq Azərbaycan dili materialları əsasında tədqiq olunmuşdur.

Fonem tarixən əmələ gəlmiş ən kiçik dil vahididir. B.Xəlilov fonem haqqında yazır: “Dil üçün əhəmiyyəti olan danışiq səsləri sözlərdə məna fərqləri yaradan səslərdir. Dil üçün əhəmiyyəti olan belə səslərə fonem deyilir.” [6,26] Dilçilikdə ən çox işlənən, lakin mübahisəli olan problemlərdən biri məhz fonem problemidir. Dilçilikdə fonem məsələsini ilk dəfə rus dilçisi İ.A.Bodunen de Kurtenye gətirmiş və ilk izahını da o vermişdir. [1,13] Fonemin dil sistemi vahidi kimi müəyyənləşdirilməsi, ilk növbədə, rus dilçilərinin adı ilə bağlı olduğu kimi, onun dil vahidi kimi dəqiqləşdirilməsi və dilçilik obyektini inkişaf etdirilməsi də birinci növbədə rus alimlərinin hərtərəfli və geniş tədqiqatları ilə bağlıdır. [4, 111]

Fonem tədqiqatı ilə məşğul olan bütün dilçilər dünya dilləri üçün ümumi olan fonem yoxdur, hər bir fonem yalnız hər hansı dilə mənsub müəyyən bir sistemin üzvüdür və onun sərhədi daxilində mövcuddur fikirlərini dəstəkləyirdilər. A.Axundovun fikrincə, fars dilindəki “ə” səsi ilə Azərbaycan dilindəki “ə” saiti arasında ciddi fərq yoxdur. Biz onları söz daxilində işlədərkən həmin səsləri bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlərə rast gəlmirik. Müxtəlif dillərdə özünü göstərən səslər bir-birindən fizioloji və akustik cəhətdən fərqli də ola bilər. Azərbaycan dilində “c” fonemi rus dilində iki müxtəlif danışiq səsi ilə verilir: “дж”. Azərbaycan dili üçün bir fonem əmələ gətirirsə, rus dilində o, iki fonemin müəyyənləşməsinə xidmət edir. [1,34]

A.Axundovun qeyd etdiklərindən aydın olur ki, müxtəlif dillərdəki fonemlərin fiziki substratları arasında iki cür əlaqə var:

1. Müxtəlif dillərdəki fonemlərin fiziki substratları eyni və yaxud oxşardır;
2. Müxtəlif dillərdəki fonemlərin fiziki substratları fərqli və yaxud qeyri-oxşardır. [1,35]

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müxtəlif dillərin fonemlərini oxşarlıqlarına baxmayaraq, eyniləşdirmək olmaz, çünki dünya dillərində olan fonemlərin bəzisi eyni, bəzisi isə müxtəlifdir. Ancaq müxtəlif dillərdə eyni olan fonemlər də vardır. Məsələn, rus, ingilis, fars və s. dillərdəki “m” eyni fonemdir.

A.Axundov müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonemlər sisteminin ətraflı elmi təhlilini vermək üçün onların əsas morfoloji xüsusiyyətlərini iltisafı dillərdən biri kimi izah etmişdir. Bütün xüsusiyyətləri ümumiləşdirib onları fonem anlayışında izah etmək kimi əsas bir vəzifəni qarşısına məqsəd qoymuşdur. Dilimizin fonem tərkibini və fonemlər sistemini müəyyənləşdirmək üçün onun morfoloji və ümumi fonetik xüsusiyyətlərini izah etməklə yanaşı, həmin dildə fonemin müəyyənləşdirilməsi üsullarını təyin etmək və sistemləşdirmək lazım gəlir.

A.Axundov dilimizin fonemlərini müəyyənləşdirərkən fonemin güclü mövqeyini təyin etmiş və bu zaman morfoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərmişdir. O, qeyd etmişdir ki, fonemlər hər bir dildə bir-birindən fərqlənən iki qrupa: saitlər və samitlər qruplarına ayrıldıqlarına görə sait və samit fonemlərinin güclü mövqeyini ayırmada qeyd etmək zəruridir. [1,46] Azərbaycan dilində sait və samitlərin güclü mövqeyi hansı mövqe hesab edilməlidir sualına A.Axundov cavab tapmağa çalışmışdır. O, sait fonemlər üçün güclü mövqe kökün ilk hecasını hesab edir və bildirir ki, söz kökündə iştirak edən saitlər kökün ilk hecasından asılı olur və bir çox fərqləndirici əlamətlərə görə məhz söz kökünün ilk saitin xassələrini qəbul edir. [1,46]

Sait fonemlərdə olduğu kimi, samit fonemlərin də müəyyənləşdirilməsi üsullarından bəhs edərkən ilk növbədə onların güclü mövqeyini aydınlaşdırıb, tapmaq lazım gəlir. A.Axundov Azərbaycan dilində samitlər üçün güclü mövqe hansıdır sualına cavab olaraq, samitlər üçün güclü mövqe saitəvvəli mövqedir deyərək ifadə etmişdir. Sait və samit fonemləri müəyyənləşdirmək üsulları fonetika ilə bağlı tədqiqatlarda A.Axundovun mövqeyi əsasında daha da dərinləşmişdir. [5, 26-31]

Müasir Azərbaycan dilinin səs tərkibi üzünmüddətli tarixi inkişafın məhsuludur. Azərbaycan dili tarix boyu bir sıra dillərlə, xüsusilə, ərəb, fars, rus və rus dili vasitəsilə Avropa dilləri ilə müxtəlif əlaqələrdə olmuşdur. Bu da morfolojiya, leksika və s. ilə yanaşı, dilimizin fonetik quruluşuna da təsir etmişdir. Fonemlərin mövqeyi izah edilərkən bu əlaqələr nəzərdə tutulmuşdur. Tarixi inkişaf nəticəsində əmələ gələn dəyişikliklər başqa dillərin fonetik faktlarının dilimizə birbaşa daxil olmasından irəli gəlməmiş, əksinə, dilimizə keçən zaman ciddi dəyişikliklərə məruz qalmış, dilimizin fonetik qanunları tərəfindən işlənilib uyğunlaşdıqdan sonra qəbul edilmişdir. Ərəb, fars, rus və rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən də keçən sözlərin hamısı dilimizin fonetik qanunlarının

təsirinə düşmüş, eyni zamanda sözlər ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu dillərdən keçən sözlərin bir çoxu Azərbaycan dilinin ahəng qanununa uyğunlaşmış və bu gün fonetik cəhətdən onları dilimizdəki sözlərdən fərqləndirmək çox az hallarda mümkün olmuşdur.

A.Axundov Azərbaycan dilinin fonemlərini müəyyənləşdirərkən aşağıdakı üsulları nəzərdə tutmuşdur:

1. Bəzi fonemlərin müəyyənləşdirilməsində onların etimoloji mənsubiyyəti nəzərdə tutulmur;

2. Bəzi fonemlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı onların aralıq xarakterli fonematik əvəzlənmələri etiraf edilmir. [1,50]

Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də fonemlər üç qrupa bölünür: saitlər (vokalizm), sonorlar və samitlər (konsonantizm). Fonemləri müəyyən nöqteyi-nəzərlə əlaqədar olaraq iki yerə ayırmaq olar: sonantlar (musiqi tona malik olan danışiq səsləri) və konsonantlar (küylü danışiq səsləri). [1,63] A.Axundov bunların ikisini də ayrı-ayrılıqda doğru hesab etmişdir. Ancaq birinciyə daha çox üstünlük vermişdir. Ona görə ki, ikincidə sırf akustik cəhət nəzərdə tutulduğu halda, birincidə həm akustik, həm də fizioloji amillərə əsaslanılır.

Azərbaycan dili fonetik quruluşunun ən geniş şəkildə tədqiq olunmuş sahəsi saitlərdir, ancaq saitlər haqqında dilçiliyimizdə hələ də vahid fikir yoxdur. Onların miqdarı belə tam olaraq müəyyənləşdirilməmişdir. Saitlər haqqında ilk mülahizələrə orta məktəb dərslərlərində rast gəlinmişdir. Müəlliflər adi dərslək səviyyəsində kənara çıxmayaraq, sait səslərdən daha çox onların yazıda işarəsi olan hərflərdən danışmışlar. Bütün dərsləklərdə Azərbaycan dilində doqquz sait olduğu göstərilmişdir. Azərbaycan dili saitlərinə xas olan ümumi cəhətlərdən biri də onların müəyyən fonetik şəraitdə qısa tələffüz olunmasıdır. Bəzən saitlər o qədər qısa tələffüz olunur ki, səs düşülmə hadisəsi baş verir. [2, 17-18]

Müasir Azərbaycan dilində uzun sait fonemlər və diftonqlar məsələsi fonoloji cəhətdən hələlik öz həllini tapmamışdır. A.Axundov F.Kazımovun Azərbaycan dilində uzun saitlərin müstəqil fonemlər olması fikri ilə razıdır.

Azərbaycan dilində uzun saitlərin alınma olması fikri də irəli sürülmüşdür. A.Axundov onlara cavab olaraq fonemin müəyyən olunmasında mənşə məsələsinin əhəmiyyəti olmadığını, olsa belə, onların mənşəcə alınma sözlərdə işlənməyinə baxmayaraq, Azərbaycan dilinin fonetik quruluşunun məhsulu olduğunu bildirmişdir. [3, 55-63] Uzun saitlərdən bəhs edərkən uzunluq xüsusiyyətinə görə ilkin uzanma və sonrakı uzanma deyə iki cəhət qeyd edilir. M.Şirəliyev ilkin və sonrakı uzanmadan bəhs edərkən yazır: “İlkin uzanma daha qədim dövrlərə aiddir. Bunun əmələ gəlmə səbəbləri dilin sonrakı inkişaf tarixi ilə izah edilə bilmir. İlkin uzanmaya türkmən və yakut dillərində daha çox təsadüf edilir. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində isə ilkin uzanma çox zərif halda bəzi sözlərdə özünü göstərir. Sonrakı uzanma türk dillərində daha geniş yayılmışdır. Sonrakı uzanma müəyyən səssizin düşməsi nəticəsində əmələ gəlir.” [5,25] A.Axundov isə Azərbaycan dilində bütün saitlər sonrakı uzanma nəticəsində meydana gəlmişdir fikrini irəli sürmüşdür.

Saitlər üçün mübahisəli məsələlərdən biri də diftonqlar məsələsidir. Dilçilərin diftonqlar barədə, demək olar ki, hər birinin öz fikri vardır. Ə.Dəmirçizadə diftonqları fonem kimi qəbul etməyərək, danışiq səsləri kimi ədəbi dilimizdə mövcud olmadığını göstərir. A.Hüseynov da Ə.Dəmirçizadənin fikri ilə razıdır. O dilçiliyimizdə “oy”, “ay”, “öy”, “uy”, “iy”, “üy”, “uv”, “av”, “ov”, “öv”, “əv”, “ev”, “iv” diftonq hesab etmir. Diftonq məsələsi hələlik həll edilməmiş qalır. A.Axundovun fikrincə, Azərbaycan dilində iki diftonq, öy və oy diftonqları vardır və onlar fonematik səciyyədədir.

Azərbaycan dili saitlərinin təhlilini müxtəlif prinsiplərdən irəli gələn başlıqlar altında aparmaq olar. Dilin şaquli vəziyyətinə, dilin üfüqi vəziyyətinə, dodaqların iştirakına görə və s. başlıqlar müəyyənləşdirmək mümkündür. Azərbaycan dili saitləri üçün əsas fərqləndirici əlaməti dilin üfüqi vəziyyəti prinsipi üzrə olduğundan, A.Axundov saitlərin fizioloji-akustik təhlilini də həmin prinsipdən irəli gələn ardıcılıqla verməyi məqsəduyğun hesab etmişdir.

Samitləri saitlərdən fərqləndirərək sərhədlərinin müəyyən edilməsi məsələsi hələlik öz həllini tapmamışdır. Saitlərdən fərqli olaraq samitlər dilimizdə heca əmələ gətirmədiyinə görə

A.Axundov sait və samitləri fərqləndirmək lazım gələrkən heca nöqteyi-nəzərdən fərqləndirmişdir. Saitlərdə olduğu kimi samitlərdə də ahəng qanunu özünü göstərir, ancaq saitlərdə olduğu kimi güclü deyildir. Buna görə də saitləri samitlərdən ahəng qanununa görə fərqləndirməmişdir. Heca əmələ gətirmək qabiliyyətini isə saitlər üçün daha əsaslı əlamət hesab etmişdir.

Dilimizdə samit fonemlərin tərkibi də müəyyən dərəcədə mübahisəlidir. B.Xəlilov 41, A.Qurbanov 33, T.Hidayətzadə 24, Ə.Dəmirçizadə 25, M.Hüseynzadə 23, F.Kazımov 39 samit fonem göstərmişdir. A.Axundov Ə.Dəmirçizadənin fikrini doğru hesab etmişdir. Ancaq [x'] samitinin müstəqil fonem olmadığını bildirmişdir O, samitlərin fizioloji-akustik təhlilini fəal danışiq üzvünün iştirakına görə (dodaq samitləri, dil samitləri, udlaq samitləri) vermişdir.

Fəal üzv kimi alt dodağın iştirakına görə beş dodaq samitləri (n, b, m, f, v) olduğunu göstərmişdir.

Dilçiliyimizdəki samitlərin çox hissəsi dil samitlərinə aiddir. A.Axundov dil samitlərini dörd yerə bölmüşdür: dilönü, dilortası, dilarxası, öndilarxası. O, dil samitlərin əmələ gəlmə yerinə və üsuluna görə aşağıdakı kimi sıralamışdır: “t”, “d”, “n”, “k”, “g”, “k”, “q”, “n/”, “s”, “z”, “ş”, “j”, “y”, “x”, “ğ”, “ç”, “c”, “l”, “r”.

Müasir Azərbaycan dilində cingiltili samitlərin karlaşması hadisəsi sözün əvvəlində və sözün sonunda özünü göstərmişdir. Bu zaman cingiltili samitlərin karlaşması onların cingiltilik xüsusiyyətlərini tamamilə itirmələri demək deyildir. Həmin samitlər karlaşma hadisəsinə uyğunlaşdıqları vaxt yalnız tələffüzlərinin müəyyən hissəsində kar olurlar. Əslində yarımcingiltili və ya yarımkar olurlar. Bununla bağlı A.Axundov yazır: “Bütün bunlara əsasən eyni zamanda qeyd etmək olar ki, “cingiltili samitlərin dilimizdə karlaşması” ifadəsi sözəvvəli mövqeyi nəzərə alınarsa, tarixi cəhətdən şərtdir. Əslində dilimizdə cingiltili samitlərin karlaşmasından daha çox, söz əvvəlində bəzi kar samitlərin hələ tamamilə cingiltiləşməməsi hadisəsi vardır. Bu nöqteyi-nəzər tarixi cəhətdən doğrudur. Dilimizin müasir vəziyyəti nöqteyi-nəzərindən yanaşdıqda isə, praktik cəhətdən asanlıq və ümumilik cəhətdən həmin hadisəni ümumiyyətlə karlaşma kimi götürmək məqsədə daha uyğundur.” [1, 201]

Dilçiliyimizdə bir neçəsi istisna olmaqla, bütün samitlər dodaqların tam iştirakı olmadan tələffüz edilir. Ancaq dilimizdəki bütün samitlər nitq axını zamanı özündən əvvəl və sonra gələn dodaqlanan saitlərin təsirinə düşərək dodaqlanırlar.

Dilimizdə incə və qalın samitlər fonematik mənaya malik olmadıqlarına görə samitlərin hamısı saitlər tərəfindən incəlik və qalınlıq üzrə assimilyasiya hadisəsinə uğrayır.

Bəzən bir fonem digər fonemlə əvəz olunur. Dildə fonemlərin əvəzlənməsi fərqli iki xüsusiyyətə malik olur. Fonemlər bir-birini əvəz etdikdə müəyyən mənə dəyişikliyi əmələ gətirirsə, belə əvəzlənmələrə fonematik əvəzlənmə, heç bir mənə fərqiə səbəb olmur, onlara fonetik əvəzlənmə deyilir. [1,290]

A.Axundovun fikrincə, Azərbaycan dilində fonematik əvəzlənmə axtarmaq nəzəri cəhətdən doğru deyil. O bildirir ki, müasir Azərbaycan dilinin müasir vəziyyətinə nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda həmin bu faktlar həqiqi fonematik əvəzlənmə hesab edilə bilməz. Ancaq tarixi nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda onları kök və şəkilçiyə ayırmıraq, etimoloji mənasını müəyyənləşdirmək mümkündür.

Dilimizdə digər amillərlə əlaqədar olaraq fonematik əvəzlənmələr qismən də olsa özünü göstərməkdədir. Bu da dilimizin başqa dillərlə olan tarixi əlaqələri, daha aydın desək, dilimizin fonematik əvəzlənmələrlə zəngin olan dillərlə əlaqəsi ilə əlaqəlidir.

Ədəbiyyat

- 1.Axundov A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı: Maarif nəşriyyatı,1973,303 s.
- 2.Axundov A. Dil və mədəniyyət. Bakı: Yazıçı, 1992, 192 s.
- 3.Axundov A. Azərbaycan dilindəki ərəb sözlərinin fonetik xüsusiyyətləri haqqında // S.M.Kirov adına ADU-nun əsərləri. 1963, №№, s. 55-63
- 4.Azərbaycan dilçiliyi müntəxəbatı. 3 cildə, III c., Bakı: AMEA, 2013, 522 s.

- 5.Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili: fonetika, yazı, əlifba, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya. Bakı: Bakı Çap Evi nəşriyyatı, 2013, 312 s.
- 6.Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 416 s.

Ч.Йолчубейли

**Изучение системы фонем в творчестве академика
Агамуса Ахундова**

Резюме

В статье рассматривается научное наследие выдающегося лингвиста, академика Агамусы Ахундова. Автор в основном исследует научные работы академика, посвященные изучению фонетической системы Азербайджанского языка. Говоря о фонетике азербайджанского языка, сразу после Демирчизаде вспоминается имя Агамусы Ахундова. В 1964 году была положена основа фонологической школы в Азербайджане. Этому способствовала защита А. Ахундовым докторской диссертации, на тему «Система фонем Азербайджанского языка». В этой работе А.Ахундов охарактеризовал основные морфологические особенности современного азербайджанского литературного языка как одного из родственных языков для подробного научного анализа системы фонем. Обобщив все черты, он ставит перед собой целью объяснить их в концепции фонем. Эту проблему он преодолел с помощью монографии «Система фонем азербайджанского языка». В монографии рассматриваются вариации фонетических и фонематических звуков азербайджанского языка, обобщены гласные и согласные с точки зрения фонологии. На материалах азербайджанского языка в работе впервые изучены принципы физиологических противопоставлений и отличительных черт.

Для широкого научного анализа системы фонем современного Азербайджанского языка он объяснил его морфологические особенности в аспекте их агглютинативности. В своих исследованиях Агамуса Ахундов обобщает все сказанное до него, описывает все функции и объясняет их в фонемной концепции.

Для определения состава фонем и системы фонем Азербайджанского языка, помимо объяснения его морфологических и общих фонетических особенностей, А.Ахундов считает что, необходимо также определить и систематизировать определения фонем в этом языке.

***Ключевые слова:** фонема, фонетика, лингвистика, гласные, согласные*

C.Yolchubeyli

**The study of the system of phonemes in the work of academician
Agamusa Akhundov
Summary**

The system of phonemes in the work of A.Akhundov is investigated in the article. When we speak about the phonetics of the Azerbaijani language, we first remember Agamusa Akhundov after Demirchizadeh. The phonological school in Azerbaijan was founded with the doctorate dissertation defended by A. Akhundov in 1964s.

A.Akhundov described the main morphological features as one of the agglutinative languages in order to give a detailed scientific analysis of the system of phonemes of modern Azerbaijani literary language. His main goal was to give an explanation of a phoneme concept by generalizing all the features. He was successful by creating the monograph "System of phonemes of Azerbaijani

language". In the monograph the phonetic and phonematic variations of the Azerbaijani language was examined, vowel and consonants were analyzed and phonetic and phonological regularities were summarized. The principles of physiological oppositions and principles like distinctive features in the work have been studied for the first time on the basis of Azerbaijani language materials.

For the wide scientific analysis of a system of phonemes of modern Azerbaijani he explained its morphological features in aspect of their agglutinative. In the researches Agamusa Akhundov generalizes everything told to it, describes all functions and explains them in the fonematic concept. For determination of structure of phonemes and the system of phonemes of Azerbaijani, besides an explanation of its morphological and general phonetic features, A. Akhundov considers that, it is also necessary to define and systematize definitions of phonemes in this language.

Key words: phoneme, phonetics, linguistics, vowels, consonant

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.03.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 15.04.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.